

GYVIEJI ARCHYVAI

Mažai žinomi Lietuvos istorijos faktai

Ne taip seniai šventėme Lietuvos tūkstantmetį bei Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmetį. Šiomet tenka prisiminti ir skaudesnius Lietuvos istorijos faktus: birželyje sukako 80 metų, kai Sovietų Sąjunga okupavo Lietuvą, ir rugpjūtį – 80 metų kai įvykdė aneksiją. Tų įvykių fone užmirštas vienas faktas – Lietuvos rytinių žemių susijungimas. Tad ir noriu šiek tiek papasakoti apie tai

Žinome, kad po Lenkijos valstybės žlugimo 1939 metais spalio 10 dieną Lietuvai grįžo dalis Vilniaus krašto, o 1939 metų spalio 28 d. buvo nustatyta Lietuvos ir Sovietų Sąjungos siena. Ta siena buvo labai keistai išvesta. Varėnos rajone ėjo Ulos upe, perskirdama Žiūrų, Zervynų kaimus pusiau. Už Lietuvos ribų buvo paliktos tokios lietuviškos apylinkės kaip Druskininkai, Marcinkonys, Mielagėnai, Švenčionys, Tverėčius ir kitos. Spėjama, kad tai buvo specialiai padaryta, mat komunistai veltui nieko neduoda. Jie tikėjosi iš lietuvių, likusių už Lietuvos ribų, paruošti kadrus būsimai Lietuvos okupacijai.

Netrukus po okupacijos aneksuojant Lietuvą 1940 rugpjūčio mėnesį buvo pasiūlyta Lietuvai sugražinti Švenčionių rajoną ir lietuvių gyvenamas vietoves Vydžių, Adutiškio, Astravo, Varenavo ir Rodūnės rajonuose.

Retai kur sutinkame aprašymą, koku būdu buvo gražintos teritorijos 1940 metais. Kaip viskas vyko? Pabandyčiau priminti. 1940 m. rugpjūčio 3 d. TSRS Aukščiausioji Taryba priėmė įsaką dėl minėtų teritorijų perdavimo iš Baltarusijos Lietuvai. Reikėjo nustatyti sieną tarp šių respublikų. 1940 m. spalio 1-2 dienomis Gardine įvyko Lietuvos SSR ir Baltarusijos SSR delegacijų derybos. Lietuvos delegacijai vadovavo J. Paleckis. Kaip rašo amžininkai, Lietuvos delegacija atvyko į derybas nepasirodusi, elgėsi neryžtingai. Tuo tarpu Baltarusijos pusė, jau metus valdžiusi tas teritorijas, buvo maždaug nustačiusi jų tautinę sudėtį ir atsivežė

žemėlapius su nubrėžta nauja siena. Lietuvai net nepavyko išsikvoti tų ribų, kurios buvo nustatytos tuo TSRS AT įsaku. Už Lietuvos ribų liko daugelis Rodūnės, Varenavo, Švenčionių, Vydžių, Astravo apylinkių. Tų vietovių žmonės jau buvo patyrę metus trukusią sovietinę prievartą, todėl neprotestavo dėl savo likimo. O Lietuvos atstovai derybose turėjo geriau atstovauti Lietuvos ir lietuvių tautos interesams. Yra žinoma, kad grafas A. Pliateris 1890 m. surinko duomenis apie Vilniaus gubernijos etnolingvistinę gyventojų sudėtį. Pateiksiu keletą duomenų iš Dieveniškų apylinkių, kurios dabar yra Baltarusijos sudėtyje. Utkonių seniūnijoje iš 461 gyventojų 455 buvo lietuviai, dabar šitos seniūnijos 2 kaimai yra Šalčininkų rajone, kiti – Baltarusijoje. Kauleliškių seniūnijoje iš 1400 gyventojų 1093 buvo lietuviai, 299 žydai, 8 rusai, dabar visa seniūnija – Baltarusijoje. Tokių faktų yra labai daug.

1940 m. lapkričio 6 d. buvo išleistas TSRS AT įsakas, nustatantis sieną tarp Lietuvos ir Baltarusijos sovietinių respublikų, o 1941 m. sausio 15d. Lietuva pradėjo administruoti šiuos rajonus. Tuo ir baigėsi Lietuvos žemių susijungimas.

Mūsų istorikai visai nesidomi, kas vyko tose lietuvių gyvenamuose rajonuose tais metais, kai jie priklausė Baltaru-

sijai. Noriu apie tai parašyti ir paprašyti Varėnos ir Druskininkų apylinkių gyventojų papildyti šį pasakojimą savo prisiminimais. Apie lietuvių gyvenimą tais metais rašau, remdamasis to krašto patriotų prisiminimais. Tuos žmones noriu atskirai paminėti: Antanas Karmonas, Albinas Cibulskas, Valentas Šiaudinis, Vytautas Bielinis. Pastarasis gyvena Alytuje, mes bendraujame, daug ką iš jo sužinojau. Visi šie žilagalviai senukai, kurių amžius sukasi apie 90 metų, dar viską prisimena ir nori kokia nors forma papasakoti Lietuvos žmonėms apie tuos dalykus, kuriuos tada jiems teko patirti. Man, kaip Dzūkijos regiono gyventojui, keista, kad savo krašte neturime apie tai jokių prisiminimų (visi išvardinti asmenys yra kilę iš Ignalinos ir Švenčionių rajonų). Tad noriu bent šį tą papasakoti, kas tada vyko Lietuvos žemėse, kurios vienus metus buvo Baltarusijos sudėtyje.

Sovietų Sąjungos vadams reikėjo parodyti, kad viskas vyko darbo žmonių valia. Visų pirma Vakarų Baltarusijoje (taip buvo vadinamas kraštas, kurį sovietų kariuomenė užėmė 1939 m. rugsėjo mėn.) buvo suorganizuoti rinkimai į Vakarų Baltarusijos liaudies susirinkimą, ir 1939 m. spalio mėnesį Balstogėje įvyko Vakarų Baltarusijos liaudies susirinkimo suvažiavimas, aišku,

nubalsavęs už susijungimą su Rytų Baltarusija. Į Liaudies susirinkimą buvo išrinkta ir apie 10 lietuvių. Ir čia buvo pirmas netikėtumas: balsuojant dėl susijungimo lietuviai balsavo „prieš“. Tuo pat priėjo iš prezidento ir paklausė, gal jie ko nors nesuprato? Lietuviai pasakė, kad jie nori susijungti su Lietuva. Tėko perbalsuoti. Įdomu, ar tai atsispindi suvažiavimo stenogramose? Iš tų dešimties lietuvių dabar žinau tik vieną – tai Izidorius Šimelionis iš Rodūnės rajono. Gal kas žino, kas buvo kiti?

1940 m. kovo 25 d. vyko rinkimai į Baltarusijos AT, nuo Vakarų Baltarusijos buvo išrinktas vienas lietuvis. Nežinojome jo pavardės.

Pagal 1939 m. spalio 28 d. sutartį tarp Lietuvos ir SSSR nustatytą sieną daug lietuvių gyvenamųjų vietovių liko už Lietuvos ribų. Vieną okupantą (Lenkiją) pakeitė kitas (SSSR). Kareivėliai suvargę, keistomis kepurėmis su ragu, kojos apvyniotos kažkokiais autais (sako – „obmotkėmis“), visada užguiti ir alkani. Politrukai vis giria savo valstybę ir kolchozus, sako, kad mes esame atsilikę, o jie atves mus į komunistinį rojų. Žmonės iš pradžių pasišaipydavo, nes ir anksčiau, gyvendami paribyje, šį tą žinojo, o dar daugiau sužinojo iš tų suvargusių kareivėlių. Tiesa, šiemis draudė ben-

drauti su vietos gyventojais, bet kartais pavykdavo juos prakalbinti: ko nepadarys alkanas žmogus, tikėdamasis gauti pavalgyti!

Toliau – daugiau. Valdžia pertvarkė administracinę pasiskirstymą, švietimo sistemą, konfiskavo dvarų turta. Dviejuose iš jų įsteigė „parodomuosius“ kolūkius. NKVD akylai stebėjo gyventojus ir aiškinosi, kas yra kas. Netrukus prasidėjo areštai ir trėmimai. Per 1940 m. žiemą įvyko 2 trėmimai, neįtikėjusius asmenis vis areštavo ir vežė į lagerius. Okupantas intensyviai „valė“ užimtą teritoriją.

Gyventojai labai sunerimo. Kas galėjo, bandė bėgti į Lietuvą, bet siena buvo saugoma vis labiau, todėl vis daugiau bėglių žūdavo, atsidurdavo lageriuose arba dingdavo be žinių.

Šviesesni protai karštligiškai ieškojo išeities. Gruodžio mėnesį buvo įsteigta konspiracinė sistema, kurios tikslas – prisijungti prie nepriklausomos Lietuvos. Apie ją plačioji visuomenė beveik nieko nežino, tuo labiau nieko nerasime archyvuose. Prisiminimuose – taip pat tik spėliojimai arba užuominos, kad **kažkas** visa tai organizavo.

Taigi 1939 m. pabaigoje tas **kažkas** Švenčionių apskrities labai lietuviškuose valsčiuose, priskirtuose Baltarusijai, organizavo gyventojų parašų rinkimą. Kiekvienam kaimui – atskiras lapas. Jame – prašymo tekstas ir to kaimo gyventojų parašai. Žmonės prašė Stalino nei daug, nei mažai – jų kraštą prijungti prie Lietuvos. **Kažkas** tuos lapus atneša, **kažkas** surenka parašus ir **kažkam** atiduoda. Tada žmonės dar nebuvo įpratę skųsti vienas kitą, todėl konspiracinė grandinė funkcionavo sėkmingai, ir dauguma tų parašų atsidūrė Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje, o iš ten, spėjama, – ir pas visagalį Staliną.

Švenčionių krašto lietuviai jau išsiaiškino, kas buvo tie parašų rinkėjai. Žinomi kai kurių žuvusių bei gulage atsidūrusių šios akcijos vykdytojų vardai. Visa tai yra aprašyta žmonių prisiminimuose, yra išleistas kraštotyrynės monografijos apie Tverėčius, Adutiškį, Paringį ir kitas Aukštaitijos vietoves.

O kaip buvo Dzūkijos regione – Varėnos ir Druskininkų kraštuose? Apie tai visiškai nežinoma, nekalbama ir nėra jokių prisiminimų, nors yra išleistas monografijos apie Varėną ir Varėnos rajoną, Zervynas, Dubičius. Pavyzdžiui, monografijoje apie Dubičius gyventojai norėjo prisijungti prie Lietuvos, bet rašoma apie tai, kad jau 1940 m. buvo

įsteigtas Vorošilovo kolūkis.

Kiek daugiau žinoma apie Dieveniškės. Keletą sakinių pacituosiu iš monografijos „Dieveniškės“ apie sovietinį rojų. „1939 m. Tarybų Sąjunga, fašistinės Vokietijos sąjungininkė, dalį užimto Vilniaus krašto gražino Lietuvai. Lietuviškas Dieveniškų valsčius ir toliau liko svetimųjų valdžioje. Stalino rankos brūkštelėjimu Dieveniškės atsidūrė Baltarusijos TSR. Lenkų mokytojus, kurių dalis buvo mobilizuoti į armiją, o vėliau atsidūrė belaisvių stovyklose, pradėta keisti baltarusių mokytojų. Lietuvių vaikai, kurie mokėsi mokyklose taip pat pradėjo mokytis baltarusių kalba. Be to, dieveniškėnai jau 1939 m. patyrė stalininius trėmimus ir NKVD terora. Jie vyko ir po 1940 m. rugpjūčio mėnesio, kai Baltarusijos TSR dalį lietuviškų žemių „gražino“ Lietuvai, kurioje jau taip pat buvo stalininis režimas. Tik švietimo srityje, jau įpusėjus mokslo metams, dar buvo atsiųsta dieveniškėnų nuomonės, bet tik dėl dėstomos kalbos per pamokas“. (Cituota iš monografijos „Dieveniškės“ V. 1995, psl. 99.)

Apie Dieveniškų gyventojų norą išvažiuoti į Lietuvą minėtoje monografijoje yra tokia publikacija, kad 1940 m. apie gegužės mėnesį buvo tariamasi su Tarybų Sąjunga dėl tautiečių persikėlimo į Lietuvą. „Apie Baltarusijoje likusių tautiečių gyvenimą Lietuvos periodikoje žinučių beveik nepasirodydavo. Jau minėta: Dieveniškų krašte žmonės irgi sujudė. Norinčių išvykti į Lietuvą užsirašė ištisi kaimai. Norėjo persikelti ir tie, kurie nebekalbėjo lietuviškai. Buvo pranešta, kad išvykstantiems leis pasiimti tiek daiktų, kiek tilps į vieną vežimą. Žmonės pasidarė ilgus vežimus ir laukė leidimo išvykti. Lietuvoje tikėtasi, kad tautiečiai atvyks iki liepos 1 d. Deja, Lietuvai jau seniai buvo skirta vieta TSRS „sesių šeimoje“. (Tę pat psl. 167.)

Šio mano rašinio tikslas – supažindinti su mažai žinomais istorijos faktais. Apie tai nerašoma daugiatomėje Lietuvos istorijoje, Lietuvos istorijos institutas šių įvykių ne tyrinėja, apie juos nerašo. Nerandu jokių straipsnių apie tai. Vargu ar pavyks ką nors aptikti ir Valstybės archyvuose: 1941 m. jie buvo išvežti į Maskvą ir pakoreguoti „kaip reikia“. **Todėl labai kviečiu ypač Varėnos ir Druskininkų krašto gyventojus atsiliepti į šią publikaciją ir atsiųsti savo atsiminimus. Juk tai mūsų krašto istorija. Negi suslavėjusio Dieveniškų krašto gyventojai apie tai žino daugiau nei varėniškiai ar druskininkiečiai?**

Savo prisiminimus apie gyvenimą Baltarusijos SSR sudėtyje 1939-1940 metais galite siųsti elektroniniu adresu gintassapoka@gmail.com arba skambinti 8 698 72308. Taip pat galima siųsti į Varėnos bibliotekos kraštotyros skyrių adresu kraštotyra@varena.lt

Gintautas ŠAPOKA

Šiame žemėlapyje matome Lietuvos sienų kaitą XX amžiuje. Šviesiai ruda spalva pažymėta teritorija yra 1939 metais sugražintas Vilniaus kraštas, smėlio spalva pažymėta Druskininkų apylinkės ir Varėnos rajono dalis, Šalčininkai su Dieveniškėmis bei Ignalinos ir Švenčionių rajonų dalis – tai teritorijos, grąžintos Lietuvai 1940 metais